

Шагурі М. С.

ДО ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ АТТИЧНОЇ ТРАГЕДІЇ

Статтю присвячено проблемі, яка досі викликає неоднозначні оцінки науковців, – вивченню походження давньогрецької трагедії. Спочатку було розглянуто базову теорію Аристотеля, який у «Поетиці» згадує про походження трагедії від сатирівської драми. Далі увагу було приділено іншому підходу до проблеми – вивченню етимології слова *τραγῳδία*: ми проаналізували, як змінювалося тлумачення цього слова від «пісні цапів» до «пісні, яку співали під час жертвопринесення цапів». Насамкінець було розглянуто зв'язки між ритуальними дифірамами та трагедією і зроблено припущення, чому вони не могли із часом трансформуватися у трагедію.

Ключові слова: античність, давня Греція, драматургія, театр, дифірама, трагедія, жертвопринесення, давньогрецька релігія.

Проблема виникнення аттичної трагедії цікавить учених віддавна. Існує ціла низка праць, присвячених різноманітним інтерпретаціям цього явища. Великою мірою такий інтерес науковців можна пояснити тим, що витоки давньогрецької трагедії маловідомі. Аристотель у своїй «Поетиці» [1, с. 42] докладно розглядає лише походження поезії, стосовно драми він лише зазначає, що вона, як і інші мистецтва, виникла через природну потребу мімесису*. Дещо пізніше [1, с. 44], щоправда, він уточнює, що трагедія походить від «сатирівського», тобто, від жартівливої «сатирівської драми», проте як саме відбувалося перетворення її на трагедію, Аристотель не пояснює.

Багато питань викликає і етимологія слова *τραγῳδία*** . Досить поширеною в літературі є традиція, що походить від У. Вілламовіца-Меллендорфа, згідно з якою *τραγῳδία* – пісня цапів, тобто, одягнених у цапині шкіри співців. Сучасні вчені [6, р. 87–126], проте, не погоджуються із таким поясненням і розуміють *τραγῳδία* як «пісню під час жертвопринесення цапа». Причин для такого тлумачення є кілька. Перш за все, сатири, ритуальні танці яких, за Аристотелем, становлять витоки драми, являли собою не «цапів», а диких людей із вухами тварин і конячими хвостами. Про це красномовно свідчить вазопис з Аттики [6, р. 89], що датується ще кінцем VI ст. до н. е.: ми бачимо зображення цапів поруч із

сатирами, проте самі сатири не зображають цапів. Так само і танець сатирів не міг називатися *τραγῳδία*.

Існує також традиція [1, с. 44] пов'язувати витоки ритуальних танців сатирів, а отже, і витоки трагедії, не з Аттикою, а з Пелопоннесом: Пан походить з Аркадії, а близько 600 р. до н. е. Аріон розробив дифірама, який Аристотель пов'язував із трагедією. Взагалі, взаємозв'язок аттичної трагедії з дифірамами також викликає багато запитань. Тут, на нашу думку, варто чітко відокремлювати ритуальні хори від агональної інституції.

Дифірамічні змагання в Афінах було запроваджено на 25 років пізніше, аніж, як вважають, почали відбуватися змагання трагічні***. Точні дати запровадження змагань невідомі, проте навіть орієнтовне датування дає змогу заперечувати походження трагічних змагань від дифірамічних. Окрім того, що дата початку діонісійських змагань (534 р.) також не є остаточною, слушним, на нашу думку, є твердження, зокрема, Джона Вінклера [5, р. 64], згідно з яким дифірамічні та трагічні хори є значно старшими за конкретні фестивалі, які просто оновили старі традиції, надавши їм фінансового і агонального поштовху. Зазначимо, що зростання популярності театру не призвело до зникнення дифірамітів, дифірамічні змагання проводили ще у II і III ст. до н. е.

Варто також наголосити, що дифірамічні вистави у жодному разі не були неважливим чи несерйозним дійством, що передувало серйознішій трагедії. Можливо, таке уявлення склалося

* Можемо тут спостерігати продовження полеміки з Платоном, який вважав, що мімесис загалом і мистецтво зокрема нищать розумне начало в людині, а окрім того, мистецтво є копією з копії, що не може приносити користь ідеальній Державі.

** Лише в елліністичний період елементом ритуального одягу сатирів, за свідченнями іконографічних джерел, стають роги (horns).

*** Першими Діонісіями, на яких поставили трагедії, вважають Діонісії 534 р., тоді афіняни побачили трагедії Феспіса.

через те, що ми практично не знаємо, як відбувалися ці вистави. Можливо, завдяки цьому існують різні інтерпретації цього явища. Зокрема, досить популярною інтерпретацією є так звана антропологічна [11, р. 38–39], згідно з якою дифірамбічні вистави, можливо, наслідували поведінку тварин: вони грають, а люди повторюють, таким чином ніби беручи участь у своєрідній метагрі на виживання. Так само Марта Штайнер пояснює і звичай вдягати під час вистави маски; на думку дослідниці, це бажання наслідувати поведінку і вигляд тварини. З іншого боку, можемо згадати інтерпретацію Вальтера Бьоркета, який пов'язує носіння масок із обрядом жертвопринесення і ритуалом очищення від вбивства. Проте на користь серйозності і навіть жорстокості цих змагань свідчать пізніші джерела: від них могла навіть залежати політична розстановка сил. Показовими в цьому контексті є свідчення Демосфена, який дещо пізніше дуже колоритно описував дії, до яких може вдатися його опозиція задля отримання перемоги («Промова про вінок»).

Переконання, що хор Аріона складався із «цапів», також походить із праць Вілламовіца-Меллендорфа [12, р. 88]. Проте численні іконографічні приклади свідчать про інше: ми бачимо на коринфських вазах з цього періоду різноманітні варіації зображення Діоніса, проте не бачимо цапів, що співають [6, р. 90]. Звісно, поруч із Діонісом часто трапляються зображення волохатих істот, проте вони не мають жодних характерних ознак, які дали б змогу вважати їх цапами. Тут ми стикаємося із дуже характерною, на наш погляд, ситуацією доказу «навпаки»: не наявність цапів, які співають, сигналізує нам про те, що перед нами – стародавній варіант трагедії, а навпаки, ми впевнені, що перед нами трагедія, отже, схильні вважати істот з вазопису цапами, ні на що не зважаючи.

Важливу інформацію про те, як тлумачити слово *τραῦδία*, можна отримати також і з даних лінгвістики. Правила давньогрецької мови вказують на те, що слово *τραῦδός* просто не може означати «цап, який співає», радше, значенням цього слова буде «співець, що певним чином пов'язаний із цапом»; фактично, перша частина слова детермінує другу.

Проте ми й у цьому випадку можемо спостерігати значний вплив традиції, започаткованої Вілламовіцем-Меллендорфом. У авторитетному давньогрецько-англійському словнику «Middle Liddell» автори визначають трагодос спочатку як «goat-singer» [8], а потім наводять пізніші значення цього слова – трагічний поет і виконавець,

актор трагедії, учасник хору. В іншому, більш розширеному виданні цього словника, «Liddell-Scott-Jones Greek Lexicon» [10], взагалі не згадують про початкове значення слова *τραῦδός* і наводять такі визначення цього слова: «учасник трагічного хору», «трагедійне дійство», «учасник трагедії».

Отже, спираючись на всі вищезазначені аргументи, можемо стверджувати, що початкове значення слова *τραῦδία* – «пісня за приз у вигляді цапа» або ж «пісня під час жертвопринесення цапа». Обидві інтерпретації в цьому випадку підходять, адже виграного цапа приносили в жертву Діонісу.

Тут ми підходимо до надзвичайно важливої в контексті розуміння феномена давньогрецького театру дії, а саме, до ритуального принесення жертви [2, р. 90; 6, р. 100; 11, р. 46–47].

Жертвопринесення можна розуміти по-різному, зокрема, як дарунок богам чи спосіб укладення з ними угоди. Тут згадаємо трактування цієї ритуальної дії Вальтером Бьоркетом [6, р. 106], згідно з яким жертвопринесення – це в першу чергу вбивство: людина вбиває, почуватися винною і долає це почуття провини за допомогою складного ритуалу*. Людина, вбиваючи тварину за волею богів і для богів, все одно мусить перемогти в собі небажання вбивати, демонструючи своїм почуттям провини глибинну повагу до життя. Окрім того, колообіг життя і смерті передбачає, що жертва дає початок новому життю, вона ритуально відроджує його. Про такі уявлення свідчить те, що жертвопринесення часто проводили в часи соціальних і політичних криз.

Пізніше жертвопринесення** стає одним із основних мотивів у трагедіях Есхіла, Софокла і Евріпіда. В цьому контексті цікавим є питання термінології: словом ζῦνηλ («жертвувати, офірувати» [9]) у трагедіях часто позначають будь-яке вбивство. Дослідники [6, р. 108] пояснюють таку особливість трагедій порівняно із більш стародавньою хоровою лірикою тим, що трагедії ґрунтувалися на героїчних міфах, де всі герої мали свої культу, а отже, і жертви.

Що ж стосується вивчення давньогрецького театру в історико-політичному контексті, до якого

* Стародавні греки, намагаючись уникнути цього почуття провини, часом цікавим чином пояснювали необхідність жертвопринесення: зокрема, в Коринфі коза, яку мали принести в жертву, мала сама обрати ніж, яким її потім заколювали, а в Афінах цапа під час Діонісії «карали» за те, що він погриз винну лозу. Таким чином, вина за вбивство «перекладалась» на саму жертву.

** Зокрема, через посередництво міфів: міфи різних народів містять в собі мотиви жертвопринесення, для нас особливо важливим є мотив заміщення людини-жертви твариною.

відносимо і трансформації судової системи як вагомому елементу демократичних трансформацій, то тут також виникають певні труднощі. Як предмет історичного дослідження давньогрецька трагедія видається парадоксальним явищем: при тому, що драматичні твори мають для вченого надзвичайне значення як джерела, вивчення цих джерел саме як політичних є досить непростим.

Як зазначає Д. М. Картер у своєму дослідженні [7, р. 4], існує два способи політичної інтерпретації драми: з одного боку, ми бачимо дійових осіб, які виконують політичні функції (наприклад, царі), з іншого – можемо розглядати політичні функції, які драма виконувала у спільноті. Окрім цього, не варто забувати про ще один надзвичайно важливий чинник: у постановці трагедій брали участь визначні політичні діячі, наприклад Фемістокл (переможний хорег у 476 р.) та Перікл (472 р.). Їхня участь у постановці трагедій визначала дуже багато моментів.

Також варто ще раз наголосити на тому, що з трагедій майже не можна, як-от із, скажімо, епіграфічних джерел, майже одразу видобути потрібну дослідникові інформацію. Тут потрібно зважати на особливості давньогрецького театру, а також на особливості жанру трагедії.

Аристотель у «Поетиці» [1, с. 47] визначає трагедію як «*відтворення серйозної і закінченої дії, що має певний обсяг*, за допомогою прикрашеної мови, різними її видами в різних частинах, – відтворення дією, не розповіддю, що здійснює шляхом викликання співчуття і страху очищення цих почуттів*». Розвиток подій впливає

* Аристотель зазначає, що, на відміну від епічної поезії, де час дії неокреслений, час дії в трагедії в основному обмежується добою.

лише із дії і тому, що, на відміну від виступів епічних і ліричних поетів, які або самі, або через хор зверталися до аудиторії напряму, голоса автора трагедії немає під час вистави.

Ще однією своєю особливістю жанр трагедії завдячує своєю появою напівміфологічному Феспісові. Цією особливістю є відокремлення актора від хору. Завдяки цьому став можливий діалог, дискусія, а отже, різні точки зору, а отже – драматична напруга. Окрім того, виокремлення актора можна також інтерпретувати в контексті відходу від колективного мислення і зростання інтересу до індивіда: з часом ми бачимо, як у трагедії виокремлюються девтерагоніст і трітагоніст, а в полісі відбуваються все нові реформи в напрямі демократизації.

Що стосується тематики трагедій, то, за єдиним винятком, що дійшов до нас**, основою для написання трагедій ставали міфологічні*** [9] сюжети. Міф для давніх греків поєднував у собі історію і релігію, отже, міфологічність передбачала сакральність сюжету, що, своєю чергою, робило жанр трагедії канонічним. Такий канон не можна було змінювати, сюжети залишалися сталими, проте драматурги трактували їх крізь призму сучасних їм подій, проблем і настроїв. Таким чином, можна зробити припущення, що під час перегляду вистав афіняни впізнавали у міфологічних персонажах політичних діячів свого часу [4, с. 215], а в їхніх діях і мотиваціях – основні елементи світогляду.

** «Перси» Есхіла, також можна згадати втрачені трагедії Фриніха.

*** Варто зазначити, що міф у розумінні стародавнього грека, на відміну від сучасної людини, – це та сама історія, але дуже давня. Історики, натомість, у своїх творах описували те, що сталося недавно.

Список літератури

1. Аристотель. Поетика / [пер. з давньогрец. Б. Тен]. – К. : Мистецтво, 1967. – 136 с.
2. Иванов Вяч. Дионис и прадионисийство. – СПб. : Алетейя, 1994. – 350 с.
3. Платон. Держава. – К., 2000. – С. 205.
4. Плутарх. Порівняльні життєписи / [пер. з давньогрец. Й. Кобів]. – К. : Дніпро, 1991. – 448 с.
5. Ashby C. Classical Greek theatre: new views of an old subject. – U. of Iowa Press, 1999. – 216 p.
6. Burkert W. Greek tragedy and sacrificial ritual // Greek, Roman and Byzantine studies. – 1966. – Vol. 7 (2).
7. Carter D. M. The Politics of Greek Tragedy. Greece and Rome Live. – Exeter : Bristol Phoenix Press, 2007. – 209 p.
8. Lidell H. G., Scott R. Liddell-Scott-Jones Greek Lexicon [Electronic resource]. – Mode of access: [http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=tragw\[do%2Fs&la=greek#Perseus: text:1999.04.0057:entry=tragw\[do/s-contents.](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=tragw[do%2Fs&la=greek#Perseus: text:1999.04.0057:entry=tragw[do/s-contents.) – Title from the screen.
9. Lidell H. G., Scott R. Liddell-Scott-Jones. Greek Lexicon [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=qu%2Fein&la=greek#lexicon.> – Title from the screen.
10. Lidell H. G., Scott R. Middle Liddell [Electronic resource]. – Mode of access: [http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=tragw\[do%2Fs&la=greek#lexicon.](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=tragw[do%2Fs&la=greek#lexicon.) – Title from the screen.
11. Steiner M. Geneza teatru w świetle antropologii kulturowej. – Wrocław : Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. – 374 s.
12. Wilamowitz-Moellendorff U. f. Euripides. Heracles. – Darmstadt, 1959. – P. 86 (Цит. за: Burkert W. Greek tragedy and sacrificial ritual / W. Burkert // Greek, Roman and Byzantine studies. – 1966. – Vol. 7 (2)).

M. Shahuri

TOWARD THE QUESTION OF THE ORIGIN OF TRAGEDY

The article considers the question of the origin of tragedy, which is still not very well learned. We started with the research of some main theories. In Poetics Aristotle says that tragedy comes from satyr drama, but does not explain how exactly it transformed. We continued with the review of another interesting question and possible point of view on the problem, which is understanding the etymology of the word τραγωδία. We have discovered that there is quite a tradition coming from the German theorist U. f. Wilamowitz-Moellendorff to understand tragodia as the song of goats (singers that wore the skins of goats).

However, during the research we found out that contemporary theorists (for example, W. Burkert) claim that the exact meaning of the word is 'the song that was sang at the sacrificial of the goat'. First, it is because of the rules of Ancient Greek: according to them the word tragodia could not mean 'the singing goat', but 'the singer somehow connected to a goat'. In addition, satyrs did not look like goats: there are some vase paintings where satyrs are depicted near the goats.

Another point is the problem of connection between the ritual dithyramb choirs and tragedy, and the theory that tragic competitions come from dithyramb ones. Some researchers claim that dithyramb choirs were somehow 'not so serious' and then they transformed into a 'serious' tragedy (there is a so-called anthropological theory that claims that dithyramb choirs depicted the behaviour of animals and their games), but the later sources state that those competitions could even be cruel.

In addition, the dithyramb competitions started 25 years later than tragic ones (the chronology is approximate), which brings us to the idea that they could not be the origin of the tragedy. Still, there is another theory (by J. Winkler) which says that dithyramb and tragic choirs are much older than the festivals, and the festivals, when they came to be, just renewed the old traditions and gave them the agonal impulse. Dithyramb competitions also did not come to an end with the growth of popularity of the theatre (they existed till the II century BC).

Keywords: ancient world, antiquity, Ancient Greece, drama, theatre, dithyramb, tragedy, sacrifice, ancient religion.

Матеріал надійшов 12.02.2017